

Szemle

lemre, önkontrollra szoktat. Ezáltal rögzülnek azok a magatartásformák, amelyeket méltónak találunk arra, hogy megmaradjanak.

A kontroll másik eleme az a „önteszt”, „önvizsgálati kérdőív”, amelyet már öt éve minden félévben kitöltenek a pedagógusok. A kérdések a vezetésre, a munkához való viszonyra, a kommunikációra (egymással és a gyerekekkel) vonatkoznak. A kérdőív ereje abban van, hogy pusztán a léte ráirányítja a figyelmet bizonyos területekre, kérdéskörökre, magatartásformákra, ezáltal elősegíti a reflektivitást, a tudatosítást, erősíti az önkontrollt.

Siker. A végére hagytuk a legfontosabbat. A pedagógusnak – mint mindenkinek – alapvetően sikerre van szüksége ahhoz, hogy élni, dolgozni tudjon. Az értelmetlennek látszó, hiábavaló munka, erőfeszítés az, ami szétrombolja az embert, ami kiégetté, fásulttá, cinikussá tesz. Meggyőződésünk, hogy egyetlen pedagógus sem olyan örült vagy elvetemült, hogy ha meg tapasztalja egy módszer eredményességét, továbbra is a rosszat alkalmazná. A kereszteni pedagógusok elindultak egy úton, és most már látják az eredményeket. Tudják, hogy mindezt önmaguknak köszönhetik. Ez olyan tartást és annyi energiát ad nekik, hogy ez már maga garancia a további eredményekhez, hiszen a tanárból sugárzó belső meggyőződés, erő az, ami a legnagyobb hatású dolog a nevelésben. Ezért derűsek itt a tanárok, ezért nincs fluktuáció, és ezért jönnek az eredmények – így válik a folyamat önfenntartóvá, önmagát erősítővé.

Buda Mariann – Kalivoda Katalin

Divináció és szociológia

A mezopotámiai jóslási eljárásokról, pontosabban azok gondolkodásmódjáról szóló tanulmányaiban Komoróczy Géza az ősi divinációs szisztémák, vagy ha úgy tetszik: predikciós rendszerek valódi tudományként történő értelmezése mellett tör lándzsát. (1) Az én érdeklődésemet a mezopotámiai tudományos gondolkodás nem tudománytörténeti szempontból keltette fel, hanem egy elsőre bizarrnak tűnő ötlet nyomán kezdtem el foglalkozni vele. Ugyanis valamiféle furcsa hasonlóságot véltem felfedezni e jóslási rendszerek metodikája és saját szakmám, a szociológia módszertanának bizonyos aspektusai és szerkezeti elemei között.

Talán meglepő, hogy két ilyen, első látásra nagyon távolinak látszó dolog vonok analógiába. Pedig a két tudományt – az ősi predikciós eljárásokat és a mai szociológiát – nem csupán szerkezeti vagy gondolkodásmódbeli hasonlóság kötheti össze, hanem tárgyuk is, amely voltaképpen maga a társadalom. A babilóniai jóslás ugyanis tágabb értelemben társadalomtudománynak is tekinthető – természetesen az adott kor kulturális kontextusán belül, vagyis az akkori tudományos életben nagyjából ugyanazt a helyet foglal-

ta el, mint korunkban a társadalomtudományok. Egyrészt ugyanis azok a feltett kérdések, melyekre választ kerestek, az ország sorsára, a gazdaságra, az egyén és a család boldogulására – azaz voltaképpen a társadalomra – vonatkoztak. Másrészt e predikciós rendszerek szimbólumai és azok kódolásai, implicit módon ugyan, ámde mégiscsak a mezopotámiai társadalom leírásai.

Már Hahn István felhívja a figyelmet az ókori álmoskönyvek társadalomtudományi jelentőségére, pontosabban azok társadal-

mi valóságot tükröző-leíró voltára. Az álmok megfejtésének – írja – „bele kellett illeszkedniük nemcsak az általában fennálló, hanem a kérdező személy konkrét körülményei között elvárható lehetőségek körébe. (...) A L. Oppenheim által kiadott asszír álmoskönyv szerint például »ha valaki álmában magasba emelkedik és fenn szárnyal: ez fontos személyiség esetében nagy szerencsét jelent; szolgáló ember számára megpróbáltatásainak közeli végét jelzi, börtönbéli rab számára a szabadulást, betegnek a gyógyulást. Ha azonban álmában csak ide-oda röpköd: ez gazdag ember számára erőfeszítéseinek hiábavalóságát, vagyona elvesztését hirdeti«. Az álomfejtések típusainak a fentihez hasonló jellegű társadalmi kategorizálása az álmoskönyvek szerzői részéről voltaképpen alulnézetben ábrázolt, vulgáris szociográfiát ad; a megfejtések tematikai csoportosítása a társadalmi közérzetnek osztályok, illetve társadalmi, esetleg etnikai csoportok szerint is lebontható összképét nyújtja; végül pedig a megfejtések irányultsága némi képet ad az adott, térben és időben meghatározható társadalmi közeg mozgásának lehetőségeiről és korlátairól, törekvéseiről és megalkuvásairól, érdekeinek és érdeklődésének köréről.” (2)

Persze nem vitás, hogy a tudós és a tudomány mezopotámiai koncepciója radikálisan eltér a modern felfogástól, ám minden különbözőségük ellenére sok ponton mégis hasonlítanak. Ahogyan a modern kor tudósai a legfelsőbb tudást reprezentálják, ugyanúgy mezopotámiai kollégáik is avatott mesterei voltak olyan tudásoknak, melyeket méltán nevezhetünk az akkori kor csúcstudományának. A nagy különbség a két csoport között abban áll, hogy azokat a területeket, melyeket a mezopotámiai tudósok tanulmányoztak, ma többé-kevésbé haszontalannak minősítjük (például az álomelemzést, pontosabban annak predikciós lehetőségeit), ellenben az olyan tudományágakat megbecsüljük, melyeket az ókoriak másodrendűnek tartottak (például a matematikát – elsősorban segédtudomány mivolta miatt). Azok a tudományok viszont igen nagy gyakorlati

(és nem csupán spirituális!) jelentőséggel bírtak, amelyeket mi „mágiának” vagy „jóslásnak” nevezünk. Ezek Mezopotámiában (és nem csupán ott) állami intézmények által támogatott tudományok voltak a tudományosság minden jellemzőjével, „tartozékával” – elsősorban is precízen kidolgozott módszertannal – ellátva. Az általunk jóslásnak nevezett predikciós rendszereket bizonyos papi csoportok (barupapok) alkalmazták, ám ők valójában inkább tudósoknak, illetve képzett szakembereknek nevezhetők az akkori kultúrán belül, mintsem mai értelemben vett papoknak. (3) Az, hogy ez a munka a papi tiszttséghez tartozott, természetesen a társadalom és kultúra általános szakralitásából eredt. Leírásaikra és rendszerezéseikre oly mértékű objektivitásra és egzaktságra való törekvés jellemző, mely semmivel sem marad el a modern tudományoktól. Ezek után érdemes röviden bemutatni azokat a legfontosabb módszertani alapelveket, amelyeket általánosan alkalmaztak és amelyekre tudományosságuk épült. Komoróczy a következőképpen összegezte ezeket. (4)

1. Pontos megfigyelések. A megfigyelési területek pontos kiválasztása. A belső-jóslás során például a juhok máján számos ominózus pontot és csaknem száz ominózus jelenséget különböztettek meg. Továbbá pontosan rögzítették a megfigyelések időpontját is.

2. Az adatok ellenőrizhetősége, a megfigyelések ismételhetősége. A belső-jóslás során nem egy, hanem számos juhot levágtak. A boncolási aktusok ismétlése kiszűrte az eljárásból a véletlen okozta tévedéseket.

3. Különböző eljárások alkalmazása. Ugyanarra a dologra nézve elvégezték a májvizsgálatot és mondjuk például az olajfoltjóslást is.

4. Az eljárás tisztaságának ellenőrzése. Rituális eljárásokkal biztosították a vizsgálat tisztaságát, megtisztították a személyeket, az eszközöket, körülmekintően megválasztották a vizsgálat helyszínét és idejét. A közösen végzett rítusok ugyanakkor az eljárás személytelenségét, vagyis végső soron objektivitását is megeremítették.

5. Az adatok értékelése. Egybevetették az adatokban mutatkozó hasonlóságokat és különbségeket.

6. Teljes adatbázis. Arra törekedtek, hogy összegyűjtsenek minden fontos adatot az adott szituációra tekintettel. Ezért készítettek részletes jegyzőkönyveket, melyeket az egymást követő nemzedékek lemásoltak és folyamatosan javítottak, kiegészítettek.

7. Az adatok értelmezése, kódolása. A jelenségek magyarázatai elméletekké (igaz, leginkább implicit elméletekké) álltak össze, amit kiterjesztettek más területekre is.

8. Általánosítás, egyetemes érvényűsége törekvés. Ez utóbbi alapelv, bár rokonságba hozható a mi kultúránkkal, a konkrét megvalósítását tekintve minőségileg már jelentősen eltérő. Az archaikus ember ugyanis nem ismerte az elvonatkoztatás műveletét, s az általánosig az egyedi esetek sokaságán keresztül jutott el, anélkül azonban, hogy ebből absztrakció származott volna. Ennek gyakorlati megvalósítása mindenre kiterjedő részletes listák készítése volt, amelyeket a végletekig vitt teljesség igénye hatott át. A lista, ez az archaikus tudományos műfaj volt az egzaktásra törekvés elsődleges megjelenési formája. A lista lényege egy jelenség oly módon történő megragadása, hogy annak minden elemét precízen felsoroljuk. A teljességre törekvés vezetett azután odáig, hogy a listát olyan esetekkel is kiegészítették, amelyek a tapasztalati valóságban soha nem fordultak

elő. A rendellenes szülések előjel-irodalmában például az ikerszülések sorában számításba veszik a négyes, hatos, nyolcas stb. ikreket, a kétfejű, négyfejű torzszülötteket, juhokat, melyek oroszlánt ellenek, embereket, amelyek oroszlánt szülnek stb. Vagyis olyan eseteket, amelyek csak a lista logikájának köszönhetően fogalmazódnak meg. Ironikus módon tehát éppen az egzaktásra törekvés volt az, amely a tudományos gondolkodást először eltávolította a valóságtól.

A lista, ez az archaikus tudományos műfaj volt az egzaktásra törekvés elsődleges megjelenési formája. A lista lényege egy jelenség oly módon történő megragadása, hogy annak minden elemét precízen felsoroljuk. A teljességre törekvés vezetett azután odáig, hogy a listát olyan esetekkel is kiegészítették, amelyek a tapasztalati valóságban soha nem fordultak elő. A rendellenes szülések előjel-irodalmában például az ikerszülések sorában számításba veszik a négyes, hatos, nyolcas stb. ikreket, a kétfejű, négyfejű torzszülötteket, juhokat, melyek oroszlánt ellenek, embereket, amelyek oroszlánt szülnek stb. Vagyis olyan eseteket, amelyek csak a lista logikájának köszönhetően fogalmazódnak meg. Ironikus módon tehát éppen az egzaktásra törekvés volt az, amely a tudományos gondolkodást először eltávolította a valóságtól.

mányos gondolkodást először eltávolította a valóságtól.

Mezopotámiában kezdetben (a 2. évezredtől) úgy gondolkodtak, hogy például a birkamáj-jósláshoz azért elegendő egyetlen állat levágása, mert a Napisiten maga írta bele minden juh testébe a jövődőt. Így bármelyik állat levágásából megtudható kérdésünkre a válasz, mivel megkérdőjelezhetetlennek vélték a mítoszok szabályfelállító funkcióját. A szabályszerűség megállapításához pedig a mi tudományunkban is elegendő egyetlen vizsgálat elvégzése. Később azonban náluk is megfogalmazódott a nagyszámú mintavétel szükségessége, minthogy tökéletesíteni akarták módszereiket, hogy mind pontosabb eredményeket érjenek el. Ehhez tehát már több állat levágására volt szükség, melyeket a maguk módján szisztematikusan kiválogattak. A kiválogatott állatok máján is mind több, aprólékosabb vizsgálatot végeztek, sőt egy-egy kérdés megválaszolásához már többféle jóstechnikát alkalmaztak. Nem csupán a birkamáját nézték meg, de a csillagokat vagy az anomáli-

ákat is, álmodtak vagy olajat öntöttek. Ahogyan a szociológiában is a különféle kutatásokhoz más-más módszert alkalmazunk, s gyakran többféle módszert kombinálunk.

A modern tudományokban a kísérletek vagy megfigyelések több típusát különböztethetjük meg aszerint, hogy mire irányulnak. Az úgynevezett döntő kísérletben, vagy amikor szabályok megállapítását tűzzük ki célul, a vizsgálathoz csupán egyetlen vagy kevés megfigyelés, megfigyelt személy is elegendő. (Nyelvi szabályok, gyógyszerkísérletek.) „A szociálpszichológiai kísérletek tervezésekor kimondva-kimondatlanul a kutató azzal az előfeltevéssel él, miszerint a szociálpszichológiai változók (tekintélyelvűség, konformitás, racionalizáció, felelősségelhárítás stb.) minden emberben vizsgálhatók. Ezáltal valószínűsíthető, hogy az ilyen módon homogénnek tekintett populációból vett bármilyen kis minta vizsgálata alapján nyert szociálpszichológiai eredmények mindenkire érvényesek.” (5) A kísérletek harmadik típusában azt akarjuk kideríteni, hogy bizonyos változók között fennáll-e valamiféle összefüggés. Ilyenkor nagyszámú mintát veszünk, amelyből azután valószínűségi alapon, azaz az együtthárítások előfordulási gyakorisága alapján vonunk le következtetéseket.

A divinációt különféle segédtudományok alapozták meg, többek között a matematika. Az ókori Mezopotámiában ugyanis már nemcsak a négy alaplévelet ismerték, hanem képesek voltak többismeretlenes egyenletek kiszámítására, használták a nevezetes szorzatokat, tudtak átlagot, kamatos kamatot számítani, és az algebra alapjaival is tisztában voltak. Alkalmazták a Pitagorasz-tételt, a térfogat-számítást stb. Sőt, az archaikus tudományok burjánzása automatikusan maga után vonta különféle statisztikai módszerek kialakulását is.

A mezopotámiai tudományosság a predikciót tartotta legfőbb céljának. A predikció központi szerepe mellesleg a mi modern tudományos szemléletünkől sem áll távol. Gondoljunk csak a közgazdaság-

tanra, a történelemtudományra és legfőképpen a szociológiára. A természettudományok, mint például a fizika vagy a biológia, szintén foglalkoznak a világegyetem, illetve a földi élővilág jövőjével, sorával. A szociológia szerint a vizsgálat a múltra nézve magyaráz, a jövőre nézve jósol. Ez a „múltra nézve magyaráz” megközelítés azonban a mezopotámiai tudományos gondolkodás szempontjából irreleváns. Ott ugyanis a múltat egyáltalán nem kellett megmagyarázni, hiszen a mítoszokban már minden magyarázat benne rejtett. A predikció során – csakúgy, mint a mágikus eljárásokban – a mítosz legitimálta az eljárást, a mítosz által adott analógia biztosította a rendszer hatékonyságát. A máj-jóslás például azért működött, mert úgy tudták, hogy a napisten minden állat májába beírta a jövőt.

Minthogy általában mindenféle ok-okozatiság típusú kérdésre a mítoszok eredetmagyarázata, aitiológiája adta meg a választ, erre az aitiológiára alapult a korreláció. A mezopotámiai tudósok ugyanis valamiféle korrelációk megállapítására törekedtek. Így például a birkamáj adott pontjának adott módon előforduló deformációja „együtt járt” egy bizonyos típusú háborús győzelemmel. (6) Ennek az együtthárításnak az elméleti háttere (magyarázata) volt egy adott mítosz. A predikciós eljárás véghezvitele pedig gyakorta nem jelentett mást, mint a mítosz állandó utánigazolását. A mítoszokban rejlő világmagyarázatot így számtalanszor ellenőrizni tudták módszereikkel. Ebben állt a mezopotámiai tudományok egzaktága, pontossága, a tudományos verifikáció. Elsősorban erre szolgáltak a megfigyelési jegyzőkönyvek, amelyekben pontosan vezették, mikor mi következett be, és hogy az adott esemény hogyan mutatkozott meg a csillagokban, az álmokban vagy a belsőségekben.

Hasonlóan „gondolkozik” a szociológia is. A hipotézisekben megfogalmazott ok-okozatiságot korrelációk megfigyelésével próbálják igazolni. Ám hiába dolgoztak ki egyre kifinomultabb statisztikai eljárásokat a korrelációk megfigyelésére, nagyon gyakran mégsem képesek egy-egy jelenség

okait pontosan megragadni, be kell érniük pusztán a korrelációk megállapításával. *Giddens*nél olvashatunk arról, hogy bármely korreláció magyarázatára több lehetséges okot hozhatunk fel, ám abban semmiképpen nem lehetünk bizonyosak, hogy megtaláltuk az összes tényezőt. „Az oksági viszonyok meghatározását általában az adott területen korábban elvégzett kutatások segítik. Amennyiben előzetesen nem áll rendelkezésünkre ésszerűnek tűnő feltételezés egy korreláció valószínűségi oksági mechanizmusairól, akkor alighanem nehéz dolgunk lesz a tényleges oksági kapcsolatok felderítésekor. Nem tudhatjuk, mit kell ellenőriznünk.” (7) A dohányzás és a tüdőrák kapcsolatát hozza fel példának. A kutatások a kettő között erős korrelációt mutattak ki. A dohányosok esetében például nagyobb valószínűséggel lép fel e betegség, mint a nemdohányzók körében. A tüdőrákban szenvedők nagy része dohányos, vagy a múltban hosszabb ideig dohányzott. Eme két tényező közötti oksági kapcsolat általánosan elfogadott, ám a pontos oksági mechanizmus mindeztáig rejtve maradt. (8) A szociológus tehát pusztán korrelációra alapozva mer elméleteket megfogalmazni, sőt jövőre vonatkozó kijelentéseket tenni, persze szigorúan valószínűségi alapon. (9) Nos, az ókori Mezopotámiában is így jártak el, amikor az együttjárásokat megfigyelték, lejegyezték és abból következtetéseket vontak le. Sőt ha úgy vesszük, ők még talán tudományosan is precízebbek voltak, mint a modern társadalomtudományok művelői, hiszen tisztában voltak a saját világmépüknek megfelelő ok-okozati összefüggésekkel.

Nézzünk meg egy konkrét szisztémát, hogyan is működött a „jövendőmondás”. Az álomfejtés például az ókori Mezopotámiában jeltudomány, az előjelek értelmezésének tudománya. Úgy vélték ugyanis, hogy a világmindenségben már eleve meg-lévő, ám az érintettek számára nem tudható és ezért váratlanul bekövetkező eseményekre jelek (ómen) utalnak. Azok a szövegek, melyeket a következőkben idézni fogok, az „Asszír Álmoskönyv”-ből valók. (10) *Oppenheim* itt kétféle álomtípust kü-

lönböztet meg: az egyik az álombeli üzenet, melyet gyakran egy az álomban megjelenő istenség közvetít. Ezeket nem kell értelmezni, mert a közlés önmagát jelenti. A másik típusba a szimbolikus álmok tartoznak. A szimbolikus álmok is kétféle összetevőből szövődnek össze: nappali élményeink felvillanó emlékéből, illetőleg a jövőt megjelenítő jelekből. A megfejtéshez szakemberre van szükség, ő tudja csak felfejteni, hogy vajon melyik álomszál valódi ómen, s melyik csupán nappali emlék. A megfejtés alapján véve három műveletből áll: az álom szegmentálása, a szegmentumok egyenkénti értelmezése, valamint az összegzés, az álom egészének értékelése.

A szegmentálás az álom felbontása elemeire. Az álomfejtő az álom egészéből kiválasztja azokat az elemeket, amelyeknek jelentőséget tulajdonít, amelyeknek szimbólumértéke van. Ezekre épül az értelmezés. Minél több mozzanatnak ad szimbólumértéket, annál pontosabb lesz a megfejtés. Az „Asszír Álmoskönyv” voltaképpen ezeknek a jelentős álomszegmentumoknak enciklopédikus gyűjteménye, „formalizált katalógusa”. (11) A szöveget bizonyos szavak vagy kifejezések alapján rendezték el, melyek az álom egy-egy szegmentumát alkották. Például ha valaki azt álmodta, hogy más városba megy, akkor ez közel száz város felsorolását jelentette. A „más város” mintegy címszóként áll a „fejezet” élén. Nézzünk egy másik példát: Ha valaki álmában húst eszik, „eheti kecske, birka, kutya, róka, gazella, majom, vadállat húsát, eheti a színhúst, a belsőséget, a mócsingot, beleharaphat önmaga testébe, saját kezébe vagy lábába, a barátjába, barátjának kezébe, lábába, arcába, barátja is az övébe, megeheti barátjának a szemét, leharaphatja a saját maga vagy barátja himvesszejét, ehét élő ember húsából, ehét halott teteméből.” (12) A listázás során kimerítő teljességgel felsoroltak mindent, ami az adott tárgyhoz tartozott, az összes elképzelhető eshetőséget figyelembe véve.

Az álom-szegmentumok értelmezése általában bináris oppozíción és/vagy asszociáción alapul. A bináris oppozíción ala-

puló megfejtést Komoróczy „más-világ” kódznak nevezi. Ez tulajdonképpen egyfajta fordított világ, melyben az élet-mozzanatok prognosztikai értéke a valóságos értékének ellentéte: „Igen” = „Nem”, „Jó” = „Rossz” stb. „Ha valaki álmában fölmege az égbe, / és az istenek megáldják: ez az ember meghal. / Ha valaki álmában fölmege az égbe, / és az istenek megátkozák: ez az ember hosszú életű lesz.” (13)

Az asszociációs kódolás során az álom mozzanata kapcsolatban áll a megfejtés valamely lényeges elemével. Hasonlít rá formailag, belőle következik stb. Például: nemiszerv = fiúgyermek. Az asszociációs kód egy speciális, ám nagyon közkedvelt változata a nyelven alapul, szófacsarás vagy szójáték, amely általában igen elterjedt jelenség az archaikus kultúrákban. Ilyenkor a hangzás hasonlósága, a homofónia adja a szófejtést. (A Biblia is tele van ilyen homofón szójátékokra épített aitiológiákkal.) „Ha valaki tömör (értsd: nem átfúrt) pecsételőt ad neki: Tömött fülű (értsd: süket) fia lesz.” (14)

Az álomfejtés utolsó művelete az álom egészének értékelése. Ez már nem az álmoskönyvek feladata, hanem az álomfejtőé. Az álomfejtő gondosan mérlegeli a szegmentumokból kiolvasható részeredményeket, majd az adott szituáció és az elődök hagyománya alapján megformál egy megfejtést.

Hasonlóképpen alkalmazták a belsőség-jóslást is. A birka máját több részre osztották fel, mindegyiknek külön nevet is adtak: ujj, száj, szeméremtest, út, megálló, palota, trón stb. A máj minden egyes területének összes lehetséges deformációját feljegyezték. A vizsgálat során az áldozati állat máján gondosan megvizsgálták a deformációkat. Minden torzulásnak saját jelentése volt. A művelet során bináris kódolást alkalmaztak, vagyis azt nézték, hogy egy-egy deformáció megvan-e vagy sem: „Ha az ujj olyan, mint az oroszlánfej, akkor az alattvalók elűzik uralkodójukat, / Ha olyan, mint az oroszlánfű, akkor az uralkodónak nem lesz vetélytársa, / Ha olyan, mint az oroszlánfű, és jobb hátsó része hiányzik, az ellenfélnek nem lesz

vetélytársa, / Ha olyan, mint az oroszlánfű, és bal hátsó része hiányzik, az uralkodó seregének nem lesz ellenfele.” (15)

Lényegében a szociológiában is ugyanaz az értendő szegmentáláson, mint a mezopotámiai tudományosságban. Amikor a mezopotámiaiak megszerkesztették álmoskönyvüket, az álomvilág összes lehetséges álmoképét igyekeztek felsorolni. Ezen álomelemek – azaz álomszegmentumok – összessége alkotta az álomvilág egészét. Az álomfejtés során ezeknek a szegmentumoknak a meglétét, illetve hiányát figyelték meg, majd e megfigyeléseiket értelmezték. És persze ugyanígy jártak el a többi predikciós rendszert illetően is. Nos, a szociológiában ehhez hasonlóan a valóságot összetevő elemek – azaz szegmentumok – összességeként értelmezzük. Kutatásaink során tehát a megfigyelni kívánt jelenséget először szegmentumaira bontjuk, majd ezt követően ezeket a szegmentumokat figyeljük meg, illetve vonunk le belőlük különféle következtetéseket. Az alábbiakban kicsit részletesebben körüljárjuk, miről is van szó.

Amikor szociológusként figyelmünket felkelti valamely jelenség, s ennek nyomán elhatározzuk, hogy azt alaposabban körüljárjuk, egy hipotézist állítunk fel. A hipotézisek elsődleges szerepe, hogy magyarázatot adjanak az adott jelenségekre, és vezérfonalul szolgáljanak számunkra kutatásaink során a tekintetben, hogy miféle adatokat is kell összegyűjtenünk, illetve hogyan is értelmezzük azokat. Minthogy azonban a szociológia tárgyát képező jelenségek meglehetősen komplexek, fogalmaink pedig homályosak, ahhoz, hogy tudjuk, mit kutassunk, először pontosan meg kell határoznunk, hogy az egyes kifejezéseken voltaképpen mit is fogunk érteni. Ezt nevezzük konceptualizálásnak, a szegmentálást pedig ennek során alkalmazzuk először. Ekkor határozzuk meg az elméleti fogalmakat reprezentáló empirikus mutatókat: ezek jelzik majd a vizsgálat során az adott fogalom meglétét avagy hiányát. Tudjuk, hogy ezen mutatók különböző dimenziók alapján szegmentálódnak. És azt is tudjuk, hogy a szociológia „dimenzió” terminusa

valamely fogalom meghatározott aspektusát, nézőpontját jelenti. Ha például a könyörületességet akarjuk megvizsgálni, úgy beszélhetünk „érzelmi” és „cselekvési” dimenziókról. Így ha valaki megsiratja egy filmen látott anya küzdelmét a gyermekéért, az a könyörületesség „érzelmi dimenziójának” jó mutatója lehet, míg ha valaki Karácsonykor árvagyerekeket látogat meg, az inkább a könyörületesség „cselekvési dimenziója”. (16)

Egy fogalomnak számos dimenziója lehet, és feltétlenül tudnunk kell, hogy ezek közül az adott vizsgálat szempontjából melyek fontosak. Ez

úgy történik, hogy először számba vesszük az összes lehetséges dimenziót, majd kiválasztjuk a megfelelőket. Egy úrhajógyárra vonatkozó vizsgálatban például a vezetés fogalmának 19 dimenzióját különböztették meg. (17) Egy másik kutatás során Kinsey, amikor is konceptualizálni akarta a szexualitást, számításba vett minden olyan viselkedést – közöttük kevésbé általánosnak (tipikusnak, elfogadottnak)

mondhatókat is –, amely orgazmushoz vezet. Így például az állatokkal vagy homoszexuális partnerrel történő kontaktust. Ahhoz, hogy megfelelően átfogja a szexuális viselkedést, Kinsey-nek több mint 300 címszót kellett felvennie az interjúba. (18)

A dimenziók, kategóriák azután tovább bomlanak a konkrét indikátorokra, a változókra. A „könyörületesség” példájánál maradván láttuk, hogy megkülönböztethetünk például „érzelmi” és „cselekvési” dimenziót. A „cselekvési” dimenzió azután a következő indikátorokra bontható: 1. Segít eltévedt gyerekeknek megtalálni a szüleiket, 2. Visszatesz egy madárfiókát a

fészkébe, 3. Karácsonykor ellátogat egy gyermekkorházba, 4. Bálnák megmentéséért adakozott stb. Mivel pedig egy-egy indikátornak az alapfogalomhoz való viszonyát valószínűségi alapon definiáljuk – azaz nem minden esetben mutatható ki egy bizonyos indikátor kapcsolata az adott fogalommal, de az esetek többségében jellemző (például vallásos személy templomba járása) –, lehetőleg minél nagyobb számú indikátort célszerű alkalmaznunk. Amikor a vizsgálandó fogalmat a tőlünk telhető legjobban konceptualizáltuk, elérkezett az ideje, hogy kidolgozzuk azokat a

konkrét kutatási eljárásokat, műveleteket, melyek eredményeként fogalmunkat a valóságban megjelenítő empirikus megfigyelésekhez jutunk. Más szóval kiválasztjuk azokat az attribútumokat, melyek a változót alkothatják. Ezt a folyamatot nevezzük operacionalizálásnak, s egyben ez képezi a szegmentálás következő szintjét is.

Vagyis az operacionalizálás azon konkrét műveletek meghatározását jelenti, melyeket egy

Alkalmazott módszerünk a szegmentálás, és alkalmazott műfajunk a listázás. Akárcsak az ókori Mezopotámia tudományosságában. A mezopotámiai szisztema formailag talán legtökéletesebb modern analógiája a strukturált megfigyelés. A kutató tudja, hogy kutatási céljai szempontjából egy csoport tevékenységének mely oldalai fontosak, s ezért még az adatgyűjtés előtt konkrét tervet dolgoz ki mind a megfigyelésre, mind az eredmények feljegyzésére vonatkozólag. Gyakorlatilag úgy jár el, hogy előre elképzei az összes helyzetet, amely felmerülhet az adott kontextusban.

bizonyos fogalom mérésére használni fogunk. Ha például úgy döntünk, hogy kérdőíves vizsgálatot végzünk, az operacionalizálás végeredménye a jellegzetes kérdőívkérdések formáját ölti. Amikor pedig az egyes változók attribútumait határozzuk meg, két fontos szabályra kell figyelniünk: a változót alkotó attribútumok felsorolása teljes legyen, és a felsorolt attribútumok egymást kölcsönösen kizárják. Ha például a változónk az „iskolai végzettség”, a következő attribútumokat jelölhetjük ki: 1. kevesebb mint nyolc általánost végzett, 2. befejezte az általános iskolát, 3. szakmunkásképzőt végzett, 4.

szakközépiskolát végzett, 5. gimnáziumot végzett, 6. főiskolai diplomát szerzett, 7. egyetemi diplomát szerzett.

Természetesen összevonhatunk kategóriákat, például a „diplomásokat” vagy az „érettségizetteket”, de finomíthatjuk is a felosztást, mondjuk megkülönböztetve azokat, akik ugyan elvégezték a gimnáziumot, de nem érettségiztek le, azoktól, akik le is érettségiztek. Választásunk nyilván a kutatás milyenségétől függ. A lényeg, hogy a világot valamilyen szempont szerint felosztottuk és a lehető legteljesebben leírtuk. Hasonló struktúrájú, bár némiképp egyszerűbbnek tűnő megoldása ennek a skálák alkalmazása. Például: „Mindent figyelembe véve milyennek tartja az egyetemen az oktatók és a hallgatók közötti viszonyt: 1 – nagyon jónak, 2 – jónak, 3 – közepesnek, vagyis részben jónak, részben rossznak, 4 – rossznak, 5 – nagyon rossznak? 0 – (nem tudja) X – (nem akar válaszolni)” (19) Vagyis alkalmazott módszerünk a szegmentálás, és alkalmazott műfajunk a listázás. Akárcsak az ókori Mezopotámia tudományosságában.

A mezopotámiai szisztéma formailag talán legtökéletesebb modern analógiája a strukturált megfigyelés. A kutató tudja, hogy kutatási céljai szempontjából egy csoport tevékenységének mely oldalai fontosak, s ezért még az adatgyűjtés előtt konkrét tervet dolgoz ki mind a megfigyelésre, mind az eredmények feljegyzésére vonatkozólag. Gyakorlatilag úgy jár el, hogy előre elképzei az összes helyzetet, amely felmerülhet az adott kontextusban. Azaz „listát” készít, és azután már csak striguláznia kell. Nézzünk egy példát. *Mérei Ferenc* óvodás gyerekek között végzett vizsgálatot a vezető szerepre vonatkozólag. (20) A következő dimenziókat figyelték: csoportképződés és elszigetelődés, utánpótlás, parancsolás és azokra történő reagálás, kezdeményezés, játékszerek birtoklása stb. Emellett minden kategórián belül lajstromozták a tipikus viselkedési formákat is. Így például a birtoklási kategóriában a következő eseteket különböztették meg:

– a gyermek kér valamit és megkapja;

– a gyermek kér valamit és nem kapja meg;

– a gyermek elvesz egy tárgyat egy másik gyermektől stb.

Vessük össze mindezt a már idézett mezopotámiai „Álmoskönyv” alábbi részletével:

„Ha valaki (álmban) vizet ad neki...
Ha valaki sört ad neki...
Ha valaki bort ad neki...
Ha valaki folyóból ad neki vizet...
Ha valaki kútból ad neki vizet...
Ha valaki árokba ad neki vizet...
Ha valaki csatornából ad neki vizet...” (21)

Jól láthatók a „dimenziók” ezen idézetben, tudniillik hogy miféle innivalót kaphat álmban az álmodó, majd pedig e dimenziók további esetekre bontása is megjelenik. Példánkban a víz milyensége, származása adta e további szegmentálás alapját. Ugyancsak jól látszik a teljességre törekvés, vagyis hogy minden eshetőséget számításba vettek. Ezután, akárcsak a szociológiában, már csak a megfelelő szegmentumokat kell bejelölni és kezdődhet az adott álom megfejtése, azaz a kódolás.

Szemben a szegmentálás technikájával, melyet csak a szociológia alkalmaz, a kódolás minden társadalomtudományban többé-kevésbé jelen van, legyen szó akár az etnográfáról, a kulturális antropológiáról, a történelemtudományról, a pszichológiáról vagy a szociológiáról. Jelen esetben „kódoláson” a fogalom egy speciális jelentéstartalmát értjük, nevezetesen a metafora alapú fogalmi kódolást. (Nem absztrakt jelekről vagy metanyelvi elemekről van tehát szó, mint a logikában, a matematikában vagy a szociológiai kérdőívek feldolgozásában.) A kódolás – ebben az értelemben – a jelenségek magyarázatának igen ősi módja, s lényege a következő: Szembekerülünk egy adott jelenséggel, melyet kriptoforaként értelmezünk, vagyis olyan megfejtendő jelként, amely mögött ismeretlen jelentés, szemantikai tartalom rejlik. E rejtett jelentéstartalomhoz pedig egy megfejtőkód segítségével jutunk, amely ez esetben egy, az adott jelenséggel valamilyen hasonlósági alapon kapcsolatba hozott (illetve analógiába vont) másik

jelenség. E megfejtőkódként kezelt másik jelentés képezi a kriptoforaként kezelt jelenség valódi szemantikai tartalmát. Egy tudományos szisztéma pedig (legalábbis a társadalomtudományok esetében ez elmondható) voltaképpen nem más, mint egy ilyen megfejtő kódrendszer.

E rendszer mindenkor egy elméletre épül, amely egy kulcs, melynek segítségével a világ titka megfejthető. Az elmélet magva általában egy alapértelmezés, egy metafora, amely végső soron maga is egy kódolás eredménye. És a helyzet nagyjából ugyanaz az archaikus tudományoknál is, ahol a tudományos elméletnek a már említett eredetmagyarázó (aitiológiai) mítosz felel meg, amelyre egy burjánzó, szinte mindenre megoldást találó, minden jelenséget megmagyarázó (azaz mindent megfejtő) bonyolult szisztéma épül, mely szisztéma egyben az elmélet (mítosz) szüntelen utánigazolása is – csakúgy, mint a mai tudományban.

A szociológia bővelkedik a teljes és átfogó, mindent megmagyarázó elméletekben. (Vagy legalábbis az ezek megkonstruálására irányuló törekvésekben.) Már *Comte* is az elméletek szükségességére hívja fel a figyelmet. Nála jelenik meg az a gondolat, mely szerint az elméletek adják a keretet, melyben kérdéseinket megfogalmazhatjuk, illetve vizsgálódásainkat meghatározhatjuk: „mindenféle társadalmi megfigyelésnek – akár statikus, akár dinamikus – a vizsgált jelenségek lehetséges

nagyfokú bonyolultsága miatt a másfajta megfigyeléseknél még inkább meg kell követelnie az alapvető elméletek állandó alkalmazását, amelyek arra hivatottak, hogy a végbemenő tényeket már megvalósult tényekkel hozzák szakadatlanul kapcsolatba.” (22)

A mindent magyarázó elméletek (nevezhetjük őket akár „univerzális kulcsoknak” is) főként a szociológia kezdetibb szakaszán jelennek meg a maguk egyszerű, átlátható, naiv formájukban – mintegy a tudomány útkeresésének egyfajta gyermekbetegségeként. A világ leegyszerűsítése, illetve az ezzel szorosan összefüggő „mindenre magyarázatot találni” vágya mellett ezen rendszerek másik fő sajátossága, hogy „univerzális kulcsukat”, illetve az erre gondosan felépített szimbólumrendszert (azaz a kódolósos szisztémát) egy másik tudományterületről vették: különféle természet-tudományok (biológia, fizika), a közgazdaságtan, az orvostudomány, a lélektan stb. köréből. Mindegyik analógia alapja, illetve lényege, hogy az emberi társadalom mihez is hasonlít valójában: növényi organizmus-hoz, emberi testhez, vagy éppen mechanikus szerkezetekhez. Vagy: mi határozza meg működését a leginkább? A nevelés, a rassz? Az emberi psziché? Egy ilyen analógiára épült fel egy univerzális érvényűnek tartott elmélet, majd erre épült rá egy magyarázó szisztéma (vagyis kódrendszer) s így jöttek létre a különféle irányzatok (23): fajantropológiai szociológia, evolucionista

	Carey (24)	Ostwald (25)
társadalom	mechanizmus	energetika
ember	molekula	az energiát átalakító mechanizmus
társadalmi haladás	mechanikus mozgás	a hasznos energia maximalizálása
kereskedelem	hőcsere	energia-átalakítás
		Lilienfeld (26)
társadalom		organizmus legmagasabb formája
ember		idegsejtek rendszere
kereskedelem, tőkekepződés		a társadalom anyagcsere-folyamatai
társadalmi diszfunkciók		betegségek
kormány		orvos

1. táblázat

archaikus tudományosság	modern társadalomtudomány
mítosz, rítus vagy egyéb kulturális formációalapja: tapasztalás + aitiológia mint implicit elmélet	elméletalapja: tapasztalás + korábbi elméletek
megfejtő kód (x álom azt jelenti, hogy...)	hipotézis: olyan előfeltevés, mely az elmélet alapján fogalmazódik meg és a gyakorlati alkalmazás alapját képezi
az álom megfejtése	egy tény megmagyarázása
a mítosz újramesélése	beigazolódott hipotézis

2. táblázat

szociológia, organikus szociológia, mechanisztikus szociológia, ökológiai szociológia, pszichológiai szociológia stb. Az 1. táblázatban nézzünk meg – jellemző példaként – néhány szerzőt és rendszeralkotó elméletet a szociológia eme hőskorából:

Egyes szerzők egészen finom részletezésekig is eljutottak rendszerükben. *Lilienfeld* például a társadalmi patológiákat is tovább osztályozta. Szerinte a gyenge gazdaság a dementiának, a meggyengült jog a delíriumnak, a zavaros politikai helyzet a paralízisnek felel meg. (27)

De lényegében ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg más társadalomtudományokban is, így az antropológiában, az összehasonlító vallástörténetben vagy a történettudományban, legalábbis azok hőskorában. Mindegyik alapelmélet egy metaforát rejt magában, vagy pontosabban: a társadalmi jelenség kriptoforaként jelenik meg és a dekódolás hozza létre a metaforát, s ez pedig tovább burjánzik egy kódrendszerre. Például *Ostwald* alapmetaforája a társadalom = energetika. Ha pedig a társadalom = energetika, akkor az ember = energia-átalakító mechanizmus, és így tovább. Ezáltal az adott tudományos irányzat létrehozza az említett kódrendszert, amely végső soron kriptoforák sorozataként is felfogható. Megfejtője pedig az adott irányzat szakértője, a tudós – ahogyan az archaikus kriptoforák megfejtője a pap volt.

Másrészt azt mondhatni, hogy ezeknél az elméleteknél kettős kódolós szisztémával találjuk szembe magunkat: Egyrészt a vizsgált (magyarázott) társadalmi jelenségeket az adott elméletre felépített rendszer megfelelő elemeivel „dekódolják” (valójá-

ban kódolják), másrészt pedig az érintett másik tudomány rendszerét a saját tudományos rendszerrel (a szociológiával) vonják analógiába – kvázi két egymást kódoló szimbólumrendszer formájában. És ami a szempontunkból különösen figyelemreméltó: így jönnek létre a szociológia különféle korai irányzatai. Ez utóbbi azért is tanulságos, mert a mezopotámiai tudományosságban is hasonló módon jöttek létre a különféle predikciós rendszerek, vagyis a babiloni divináció különböző szisztémái, irányzatai. Ugyanis Mezopotámiában is ugyanazt az alapszisztémát kezdték alkalmazni különféle területeken – például az asztronómia területén, vagy a lélektan területén –, létrehozva ezzel a különböző szimbólumrendszereket, álomszimbólumokat, asztrológiai jelképeket, születési rendellenességek jelentési rendjét stb. (28) A 2. táblázat összefoglalja a kódolós módszer „alapelemeit”, összevetve a mezopotámiai rendszert a szociológiával.

Ehhez némileg provokatívan még azt is hozzátehetnénk, hogy a babiloni tudományosság egy bizonyos szempontból fejlettebbnek tekinthető, mint a modern társadalomtudományok említett korai megjelenési formái, mivel a maga kultúrájában eljutott szinte a tökéletességig. A kódok meglegelősen nagy száma – kiegészítve a szegmentálás módszerével – egy jóval bonyolultabb (már-már kifejezetten analitikus) látásmód felé mutat. Ellenben e fenti, a szociológia történetéből vett példák inkább a „káldeus tudomány” lehanyaglása utáni „posztkáldeus” szisztémákkal (a későbbi népi álmoskönyvek, vagy antik és középkori asztrológia) vonhatók analógiába.

A szociológia nagy klasszikusainak (Marx, Durkheim és Weber) elképzeléseit, munkásságát, jóllehet, már nem könnyen egyszerűsíthetnénk le egy-egy ilyen táblázatba, hiszen rendszerük jóval bonyolultabb és kifinomultabb, mindazonáltal strukturális alapjuk ugyanaz: metaforák és kódolások. Már nem egyetlen metaforából eredeztetnek minden gondolatot, analógiát, de megtalálhatók és kimutathatók alapmetaforáik. Marx esetében például a következő tételek tekinthetők ilyen alapmetaforáknak (a teljesség igénye nélkül): „Mindен eddigi társadalom története osztályharcok története.” (29) Vagy: „Mindен szellemi, kulturális megnyilvánulásban az adott társadalom tükröződik. Nézzünk egy másik példát, mondjuk, Durkheim alapgondolatát: „A társadalmi élet teljességgel képzetekből áll.” (30) Eme nagy klasszikusok művei ugyan már odáig finomodtak, látásmódjuk odáig bonyolódott, hogy számos megállapításukat a mai napig elfogadjuk, módszereik alapelvét tekintve ugyanakkor nem történt minőségi változás.

A szociológia csak Mertomnál jut el arra a szintre – a „középszintű elméletek” teóriájának megalkotásával –, hogy belássa és nyíltan megfogalmazza, hogy a világ (így az emberi világ, azaz a társadalom is) sokkal bonyolultabb annál, semhogy egy mégoly zseni tudós agyából kipattanó, mindent átfogó elmélet egyszer és mindenkorra megmagyarázza annak összes jelenségét. A középszintű elméletek „köz-
bűlső helyet foglalnak el a mindennapi ku-

tatásban bőségesen tenyésző kisebb jelentőségű munkahipotézisek és ama mindent átfogó rendszeres erőfeszítések között, melynek célja valamilyen egységes elmélet létrehozása, hogy azután ezzel az elmélettel magyarázzák a társadalmi viselkedés, a társadalmi szervezet és változás valamennyi megfigyelt szabályszerűségét.”

(31) A középszintű elméletek ugyan már elvonatkoztatások eredményei, ám még empirikusan ellenőrizhető adatokon, állí-

A kódolás – ebben az értelemben – a jelenségek magyarázatának igen ősi módja, s lényege a következő. Szembekerülünk egy adott jelenséggel, melyet kriptoforaként értelmezünk, vagyis olyan megfejtendő jelként, amely mögött ismeretlen jelentés, szemantikai tartalom rejlik. E rejtett jelentés-tartalomhoz pedig egy megfejtőkód segítségével jutunk, amely ez esetben egy, az adott jelenséggel valamilyen hasonlósági alapon kapcsolatba hozott (illetve analógiába vont) másik jelenség. E megfejtőkódként kezelt másik jelentés képezi a kriptoforaként kezelt jelenség valódi szemantikai tartalmát. Egy tudományos szisztema pedig (legalábbis a társadalomtudományok esetében ez elmondható) voltaképpen nem más, mint egy ilyen megfejtőkód-rendszer.

tásokon alapulnak. Egy-egy középszintű elmélet a társadalom jól körülhatárolt aspektusával foglalkozik, arra keres magyarázatot, viszont nem kísérli meg hipotéziseit a vizsgálat tárgyától távol eső társadalmi jelenségekkel összefüggésbe hozni. Merton szerint átfogó elméletek csak úgy szülelhetnek, hogy a középszintű elméleteket a szociológusok fokozatosan egyesítik, s ily módon azok általánosabb megfogalmazások sajátos eseteivé válnak. Ebben az elméletben tehát számtalan egy-
másba érő kisebb-nagyobb kódrendszer létrehozásáról

van szó, mivel mindegyik egy-egy speciális jelenséget magyaráz meg.

A szociológiához talán legközelebb álló társadalomtudományban, a kulturális antropológiában az újabb irányzat még tovább megy, amikor eljut a pusztá szemlélődésig, pontosabban e szemlélődés magyarázó erejének felismeréséig. A főként Clifford Geertz nevéhez fűződő interpretív antropológia szerint a világ sokkal bonyolultabb annál, mintsem hogy azt modellezni lehessen. Az antropológus csak megfi-

gyelhet, és úgynevezett „sűrű leírásban” rögzítheti tapasztalatát. A „sűrű leírás” azt jelenti, hogy a vizsgált társadalmi (kulturális) jelenséget saját köznapi világának keretein belül közelítjük meg, s így hozzáférhetővé válnak az első ránézésre átláthatatlannak tűnő viselkedések, intézmények. „Magyarázataink meggyőző erejét nem értelmezést nélkülöző adatok tömegén, abszolút ritka leírásokon kell lemernünk, hanem azon, hogy a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek vérkeringésébe.” (32) Bármiféle elemzés, magyarázat, kódolás megfosztja a kultúrát informális logikájától és belekényszeríti valamiféle etnocentrikus sémába. Az antropológus feladata tehát nem más, mint hogy minél aprólékosabb leírást adjon az adott jelenségről. Minden további munka hiábavaló és félrevezető.

Jegyzet

- (1) KOMORÓCZY Géza: *A tudományos világnézet csapdájában. A babiloni csillagtudomány*. In: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Ozirisz, Bp, 1995. 9–47. old. Valamint ugyanő: *Rangjavesztett tudomány. Álomfejtés az ókori Mezopotámiában*. In: uo. 47–83. old.
- (2) HAHN István: *Álomfejtés és társadalmi valóság. Ókori álmoskönyvek nyomában*. Világosság XXIV. 1983/3. sz.
- (3) Ennek egyik frappáns megfogalmazása: „A preindusztriális társadalom reprezentatív értelmisége a rendi helyzetű papság, amelynek – a stabilitás védelmében – a kor immanens-empirikus-történeti-racionális tudását az üdvösségre irányuló teleológikus tudás keretében kell szintetizálnia (...) Az egyiptomi tudásszociológus tehát a papi teleológikus ideológia alkotó egyéniségeit fogadná el értelmiségiként, s ezzel meglehetősen zavarba hozná későbbi kollégáit, akik igazi tudásnak a műszaki racionális tudást fogadnák el, hiszen ez épült bele közvetlenül a modern értelmiség tudományába, s mint nem tudást tennék zárójelbe a misztikus jóslatok teleológiáját. Memphiszi nézőpontból tehát az álomfejtő lett volna az igazi értelmiségi; oxfordi nézőpontból a modern építészek piramisépítő elődei.” KONRÁD György – SZELENYI Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Kiadó, Bp, 1989. 29. old. és 35. old.
- (4) KOMORÓCZY: 1995. 26. old.
- (5) CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Bp, 1997. 110. old.
- (6) Az archaikus és antik korokban, illetve a középkorban divó jóslási metódusokban, illetve a mágiában a jelenségek ezen „együttjárását” nevezi JUNG

szinkronicitásnak. (JUNG: *Synchronizitet als ein Prinzip akausaler Zusammenhänge*. Rascher Verlag, Zürich, 1952.) A szinkronicitás rejtett (főként időbeli egybeesésen alapuló) kapcsolat két esemény, illetve jelenség között, amely kapcsolat nem feltétlenül jelent szigorú értelemben vett oksági viszonyt. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a szociológia tulajdonképpen ezen implicit mágikus tan egyfajta örökösének tekinthető – a korrelációk megállapításának gyakorlata révén.

(7) GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Bp, 1997. 634. old.

(8) „Bármilyen sok korrelációs elemzésre is kerül sor egy probléma kapcsán, mindig maradnak kétségek a lehetséges oksági kapcsolatok tekintetében; a korrelációk ugyanis különböző módon értelmezhetőek. Felmért például, hogy azok az emberek, akik hajlamosak a tüdőrákra, hajlamosak a dohányzásra is. Ezen álláspont szerint nem a dohányzás okozza a tüdőrákot, hanem mindkettő az egyén biológiai alkataiban rejlő hajlam kérdése.” GIDDENS: 1997. 634. old.

(9) Érdemes megemlíteni, hogy már HUME megfogalmazta, hogy az ok-okozatosságot nem lehet a tényekben, dolgokban megfigyelni, csak az együttes előfordulásukat figyelhetjük meg, amire azután ráhúzzunk egy értelmezést.

(10) OPPENHEIM, A. Leo: *The Interpretation of Dreams in Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book*. The American Philosophical Society, Philadelphia, 1956.

(11) KOMORÓCZY Géza elnevezése az álmoskönyv szerkesztetere.

(12) OPPENHEIM: 1956. 270. old. KOMORÓCZY: 1995. 58. old.

(13) OPPENHEIM: 1956. 258. old. KOMORÓCZY: 1995. 62. old.

(14) OPPENHEIM: 1956. 322. old. KOMORÓCZY: 1995. 63. old.

(15) KLÍMA, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufrátesz mentén*. Gondolat Kiadó, Bp, 1983. 179. old.

(16) BABBIE, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Bp, 1999. 142. old.

(17) BOUDON, Raymond – LAZARSFELD, Paul F.: *Le vocabulaire des sciences sociales*. Mouton et Co., Paris, 1965. 27–36. old.

(18) HYMAN, Herbert: *Survey Design and Analysis*. The Free Press of Glencoe, 1963. 68–75. old.

(19) Részlet a Bp-i Műszaki Egyetemen 2000 tavaszán, a hallgatók körében végzett Etikai Kódexre vonatkozó kérdőíves felmérés kérdőívéből. (Szerk.: Jeltárs)

(20) MÉREI Ferenc: *Group leadership and institutionalization*. Human Relations 1949/2. sz. 23–29. old. In: CSEH-SZOMBATHY László – FERGE Zsuzsa (szerk.): *A szociológiai felvétel módszerei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 1971. 145. old.

(21) OPPENHEIM: 1956. 280. old. Bár ez a töredék viszonylag épen fennmaradt, az álmos megfejtését azért nem idéztem, mert most kizárólag az álomszegmentumok strukturálását kívántam bemutatni.

(22) COMTE, August: *Cours de philosophie*. IV. kötet. Párizs, 1908, 155. old.

(23) Érdemes megjegyezni, hogy az olyan elméletek, amelyek az emberi társadalmat olyan dolgokhoz hasonlítják, mint az emberi test, vagy a növényi organizmus, egyáltalán nem az újkori társadalomtudomány találmányai. Ezek a hasonlatok, illetve az ezekre épült metaforák már az archaikus társadalomelméletekben megjelennek. Például az emberi társadalom = eleven organizmus metafora jelenléte megfigyelhető a taoista gondolkodásban. A társadalom = emberi test pedig a hindu jogfilozófia alaptéoriája. A *Manu Törvénykönyve* szerint a kasztok a mitikus isten-ember, Manu különféle testrészei: „Megteremtette a brahmanákat a szájából, a ksatrijákat a karjából, a vájsjákat a combjából, a sűdrákat a lábából.” BÜCHLER Pál: *Manu törvényei*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület, 1915, 58. old.

(24) CAREY, H. C. amerikai szociológus, a mechanista koncepció hirdetője. Fő műve az 1858-ban kiadott *Principles of Social Science*.

(25) OSTWALD, Wilhelm: német kémikus, aki a szociológia iránt is érdeklődött. Műve: *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft*. 1909.

(26) LILIENFELD, Paul von (1829–1903): A biológiai iskola egyik legtipikusabb képviselője. *Gedan-*

ken über die Sozialwissenschaft der Zukunft. 1873. (27) LILIENFELD uo.

(28) Vagyis ahogyan az említett korai szociológiai elméletek valamely más tudomány elemeit alkalmazták, ugyanúgy alkalmazták az asszírok és a babilóniaiak is az akkori természettudomány, orvoslás vagy primitív lélektan eredményeit – explicite a predikcióra, implicit a társadalom leírására.

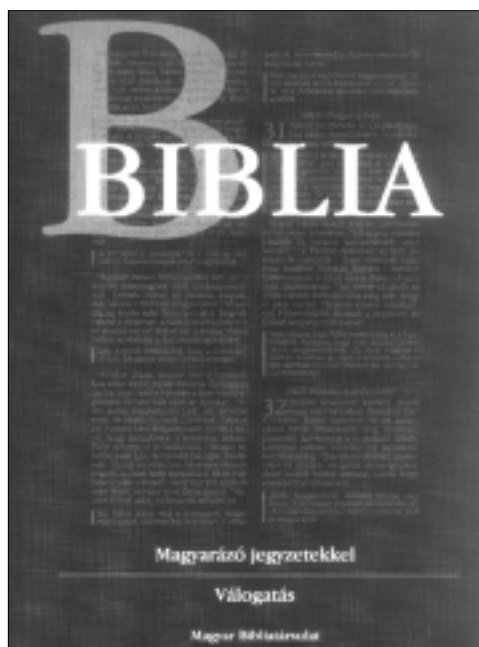
(29) MARX – ENGELS: *A kommunista párt kiáltványa*. In: FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum Kiadó, Bp, 2000. 133. old.

(30) DURKHEIM: 1910. 8. old. In: SZCZEPANSKI, Jan: *A szociológia története. A szociológia problematikájának és módszereinek fejlődése*. Kossuth Könyvkiadó, Bp, 1973. 344. old.

(31) MERTON, Robert, K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat Kiadó, Bp, 1980. 83–84. old.

(32) GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Bp, 1994. 184. old.

Mund Katalin

A Kálvin Kiadó könyveiből